

КОГНІТИВНЕ МОДЕЛЮВАННЯ СКЛАДНОПІДРЯДНОГО РЕЧЕННЯ

У статті розглядається побудова когнітивної моделі складнопідрядного речення на принципах його розширення та порівняння. На цій основі виділяються одно- та мультифокусна моделі. Увага концентрується, зокрема, на однофокусній моделі.

Ключові слова: модель, синтаксична структура, пропозиція, одно-фокусна модель, мультифокусна модель.

Мельник Ю.П. Когнитивное моделирование сложноподчиненного предложения. В статье рассматривается построение когнитивной модели сложноподчиненного предложения на принципах расширения и сравнения. На этом основании мы выделяем одно- и мультифокусные модели. В статье рассматривается непосредственно однофокусная модель.

Ключевые слова: модель, синтаксическая структура, пропозиция, одно-фокусная модель, многофокусная модель.

Melnyk Yu.P. Cognitive modeling of a Complex sentence. The article is associated with construction of a complex sentence cognitive model on the principle of its semantic extension and comparison. On this basis one-focused and multi-focused models were singled out. The article particularly centers attention on one-focused model.

Key words: model, syntactic structure, proposition, one-focused model, multi-focused model.

Останні десятиліття ХХ століття вважаються часом появи нового розділу науки про мову – когнітивної лінгвістики, що відкрило нові перспективи у вивченні мовних одиниць різного рівня. Можливість цього надається, на думку Л.А.Фурс, закріпленням в арсеналі дослідницьких прийомів та процедур нових методик аналізу, що дає змогу по-новому подивитися на багато проблем, які не отримали й досі однозначного вирішення «в рамках традиційних парадигм знання» [Фурс 2004, с. 5].

Сучасна синтаксична теорія, як зауважує О.О. Селіванова, хоч і перебуває у стадії відносного впорядкування, однак чимало проблем залишаються відкритими та суперечливими, простежується певна стагнація синтаксичних досліджень у сучасному мовознавстві: «Вибух цікавості до синтаксичних розробок у другій половині ХХ століття, який привів до постановки та розв'язання багатьох проблем цієї галузі, поступився місцем кризовому стану синтаксису» [Селіванова 2008, С. 469-470].

Нині досить перспективним виявляється когнітивний підхід до аналізу мовних одиниць різних рівнів, в тому числі й **речення**, оскільки "суттєві результати у сучасних дослідженнях мови навряд чи можуть бути отримані шляхом вивчення суто мовних явищ" [Караулов 1989, С. 5-11]. Як зазначає І.Б.Морозова, синтез когнітивного та комунікативного підходу до явищ синтаксису дозволяє розглядати формальну організацію речення як особливий спосіб кодування інформації [Морозова 2004, с. 34].

З огляду на зазначене вище **метою** статті є спроба когнітивного моделювання складнопідрядного речення (далі – КМСПР), де **об'єктом** дослідження виступає власне СПР, а **предметом** – способи його когнітивного моделювання. До основних завдань ми включаємо 1) інтеграцію семантичної та синтаксичної теорії, а також 2) встановлення когнітивної моделі СПР.

У лінгвістиці метод моделювання застосовується протягом тривалого часу і ефективно використовується для вивчення мовних одиниць різних рівнів: у фонології (М.І.Лекомцева, А.Ф.Лосєв, Р.Г. Піотровський); словотворі (Е.Я. Мороховська, П.А. Соболева), лексиці та семантиці (В.Г.Гак, Ю.І. Левін, О.Л.Каменська, І.І.Рєвзін), морфології (М.Мейлах, С.К.Шаумян), синтаксисі (І.В.Альтман, Т.М.Ніколаєва), когнітивістиці (Н.Н.Болдирев, Дж.Лакофф, Є.С.Кубрякова, Н.А.Кобрина, Л.А.Фурс).

У найзагальнішому смислі під моделлю прийнято розуміти аналог, «замісник» оригіналу (деякого фрагмента дійсності), який при певних умовах відтворює властивості оригіналу, які цікавлять дослідника. Згідно ЛЕС модель у лінгвістиці – «це штучно створене лінгвістом реальне чи мислене упорядкування, яке відтворює або імітує свою поведінкою або (зазвичай у спрощеному вигляді) поведінку якого-небудь іншого («справжнього») пристрою (оригіналу) у лінгвістичних цілях» [ЛЕС, с. 304]. Як правило, метод створення моделей використовують при дослідженні мовних явищ, які є недоступними для простого спостереження таких, як, наприклад, синтаксичні відношення. Модель – це «абстрактне ідеалізоване утворення», яке базується на «основі гіпотези про можливу структуру явища, що моделюється» і є «своєрідним функціональним аналогом оригіналу», що дає можливість переносити отримані знання про модель на оригінал [там само: с. 304]. А.В.Бондарко пропонує розуміти модель як «деяку конструкцію, в якій певним чином відтворена та чи інша система дійсності» [ПЗ 1996, с. 101].

Відомо, що при формуванні (моделюванні) змісту речення беруть участь різні фактори. При моделюванні семантики кожного конкретного речення в основу може бути покладений будь-який із вказаних аспектів або їх декілька. Виходячи з того, який саме аспект вважається вихідним, А.В.Бондарко виокремлює чотири основних підходи до семантики речення: 1) онтологічний; 2) концептоцентричний; 3) синтактикоцентричний; 4) антропоцентричний [там само: с. 101].

При **онтологічному підході** вихідним пунктом при побудові теорії смислу вважається ситуація або факт реальної дійсності, який описується у реченні. При сприйнятті кожна конкретна ситуація позамовної дійсності схематизується і відображається у свідомості людини у вигляді пропозиційної структури. Пропозиційна структура ізоморфна структурі конкретної ситуації, оскільки кожний її компонент відповідає елементу ситуації. Мовним вираження пропозиційної структури є синтаксична структура. Відношення між ними характеризуються як ізосемічні, мається на увазі семантична ізоморфність пропозиції та речення. У процесі побудови синтаксичної структури важлива роль відводиться суб'єктивному фактору мовця. Від нього залежить певне фокусування ситуації, у відповідності до якої з усього розмаїття синтаксичних структур вибирається та, що найточніше відображає цей фокус, а також комунікативні установки і власна модальність мовця.

При **концептоцентричному підході** вихідним пунктом у процесі формування змісту речення стає концептуальна структура, що репрезентується реченням. У рамках цього підходу прийнято виділяти пропозиційний напрямок (П.Адамець, Дж. Лакофф, О.В.Падучева, Ю.Г.Панкрац) і суб'єктно-предикативний напрямок, представлений семантичною теорією Н.Д.Арутюнової, яка базується на поняттях загальної логіки. Згідно теорії Н.Д.Арутюнової, структура речення повторює модель судження, яка складається із об'єкта, су'єкта і поєднуючої їх зв'язки.

При **синтактикоцентричному підході** аналіз семантики речення проходить крізь призму синтаксичної схеми, яка формує основу речення. На думку Ю.Д.Апресяна, основне завдання структурної схеми полягає у тому, щоб дати «на спрощеній і стандартизованій природній мові вичерпний та ненадлишковий опис ситуації (природної чи ментальної), яка нею позначається. Описати ситуацію вичерпно і ненадлишковим способом значить назвати всіх її учасників і лише їх, вказавши всі властивості кожного учасника і відносини між ними і лише ці властивості та відносини [Апресян 1996, с. 19].

Як показує аналіз існуючих підходів до моделювання семантики речення, кожний з них базується на якомусь одному аспекті. Сучасний стан лінгвістичної науки переконливо доводить найбільшу продуктивність комплексного підходу, який дає змогу враховувати різноманітні фактори формування змісту речення. Комплексний підхід базується на принципах концептуального аналізу з урахуванням онтологічного фактора і прагматичних характеристик, що накладаються на концептуальну структуру.

Такий підхід до моделювання семантики представлений у теорії когнітивних моделей, яка була запропонована Дж. Лакоффом. За твердженням Дж. Лакоффа, «в устремлінні зрозуміти світ» людина використовує «когнітивні моделі». Це відбувається «при теоретичному осмисленні» явищ та подій реальної дійсності, «при створенні наукових теорій» [Лакофф 2004, с. 163]. У концептуальній системі ним виділяється чотири типи моделей: образно-схематичні, метонімічні, метафоричні, пропозиційні. Образно-схематичні моделі представлені схематичними образами (траєкторії, контейнери). Вони структурують концепти, які об'єктивуються лексичними одиницями, що мають різне значення. Метонімічні моделі прогнозують проєкціонування в межах однієї концептуальної сфери та мають додаткову функцію, яка проявляється у здатності використовувати частину для назви цілої моделі. Метафоричні моделі передбачають проєкціонування пропозиційних та образно-схематичних моделей однієї сфери на відповідні структури іншої сфери. Пропозиційні моделі відображають структуру концепту з виділенням її основних елементів, їх властивостей і відношень між ними. Як елементи даного типу моделі можуть виступати концептами базового рівня – сутності, дії, стани, ознаки. Як відмічає Дж.Лакофф, «з простих пропозицій можуть бути утворені складні» при використанні різних механізмів об'єднання» [там само: 371].

Ми висуваємо гіпотезу, що саме таким чином відбувається формування **когнітивної моделі СПР**, яка відноситься до пропозиційного типу, оскільки її структура характеризується наявністю компонентів, пов'язаних певним відношенням. Власне, когнітивна модель – це ментальне утворення, яке характеризується складною структурою, що представлена у вигляді поліпропозиційного комплексу. У формуванні цього комплексу беруть участь пропозиції, які структурують сфокусовані епізоди гіперподії, і пропозиційні зв'язки, які виражають тип відношення між подіями. Складний синтаксичний концепт об'єднує всі ці типи відношень, в основі яких лежать логічні операції

(кон'юнкція, диз'юнкція, імплікація). А когнітивна модель СПР – це свого роду модель концептуалізації гіперподій, які об'єднують два та більше взаємозалежних епізоди способом **суб'юнкції**. Гіперподії, які об'єктивуються СПР, можуть об'єднувати від двох до декількох епізодів, внаслідок чого, ці моделі можуть бути двофокусними й мультифокусними. У межах цієї статті будуть розглянуті лише двофокусні моделі.

Двофокусна когнітивна модель активується у тому випадку, коли об'єднання подій-фокусів є результатом розумових операцій з установаження головної та супровідної дії (відповідно – матричної та залежної клаузи).

Проаналізуємо моделі СПР, побудовані за принципом **включення** (інклюзивна модель) та **порівняння** (компаративна модель) тощо. У цьому випадку суб'юнктивні відношення, які пов'язують компоненти поліпропозиційного комплексу, характеризуються наявністю смислових відтінків, які, з одного боку, ускладнюють розуміння, а з іншого - увиразнюють саме пропозиційне судження.

Когнітивні моделі з суб'юнкцією пропозицій є поліпропозиційним комплексом, компоненти якого структурують події, які об'єднуються спостерігачем в єдину гіперподію і можуть бути представлені у вигляді такої загальної логіко-структурної схеми: P_1AP_2 , де P_1 **що** P_2 – об'єднані пропозиції, знак «А» представляє пропозиційну зв'язку суб'юнкції, значення якої в мові логіки визначається як « P_1 **що** P_2 ».

Двофокусні когнітивні моделі складнопідрядного речення (далі –КМСПР) зі зв'язком компонентів за типом суб'юнкції характеризуються: 1) наявністю двох пропозицій; 2) зв'язком компонентів за типом суб'юнкції, ускладненої смисловим відношенням; 3) синсемантиєю компонентів як наслідком їх залежності у смисловому і структурному планах.

У залежності від характеру ускладнення суб'юнктивного зв'язку можна розмежовувати **інклюзивну** та **компаративну** моделі.

Інклюзивна модель використовується при концептуалізації гіперподії, яка об'єднує епізоди, які визначаються як основні та супровідні події, і може бути, представлена у вигляді такої логіко-структурної схеми: *поширення* (*extending*) P_1AP_2 , де P_1 **що** P_2 – це об'єднані пропозиції, знак «А» представляє пропозиційну зв'язку суб'юнкції значення якої на мові логіки визначається як « P_1 **що** P_2 », а індикатор «поширення» вказує на тип ускладнення субординативного відношення.

Цей різновид когнітивної моделі СПР характеризується: 1) наявністю зв'язку за типом суб'юнкції, ускладненої співвідношенням пропозицій за принципом включення; 2) наявністю двох пропозицій; 3) нерівноправністю (синсемантиєю) пропозицій внаслідок смислової та структурної залежності другого компоненту.

У мові інклюзивна модель об'єктивується *поширеними* СПР, специфіка яких полягає у тому, що одна із частин «вміщує додаткові зв'язки, розгортання чи уточнення тієї думки, яка виражається в іншій» [Сложное предложение, с. 17]. Напр.: (1) *But not one of them, not even Fletcher Lynd Gull, had come to believe that the flight of ideas could possibly be as real as the flight of wind and feather* [Bach, p. 84]; (2) *Then one day Jonathan, standing on the shore, closing his eyes, concentrating, all in a flash knew what Chiang had been telling him* [Bach, p. 80]; (3) *He returned his hand to his lap with a papery grace that belied its burden of garnets and emeralds and silver filigree, sitting in a lungi of striped white silk in a nest of pillows and fosters, his wrists resting symmetrically on the knees of his folded legs* [Updike, p. 23]; (4) *He had just pulled out of his dive from seven thousand feet, a long gray streak firing a few inches above the beach, when a young bird on its first flight glided directly into his path, calling for its mother* [Bach, p. 90].

Як відомо, події реальної дійсності формують складну сітку, у складі якої людиною можуть «висвітлюватися» з метою судження та вербалізації окремі ланки і ланцюжки. Об'єкти, «втягнуті» у декілька ситуацій виступають як точки перетину сітки подій. Такий вид зв'язку дає змогу людині осмислити супровідної дії в єдності. При цьому під супровідною подією прийнято розуміти таку подію, яка співпадає у часі виконання із дією агента.

З концептуальної точки зору така гіперподія є деталізацією єдиної події, оскільки при концептуалізації об'єднаних таким чином подій концептуальна точка зору фокусується на одному із компонентів першої події, тобто на дії агента і визначається як ділянка уточнення, що деталізує уявлення про неї пропозицією другої події.

На рівні поліпропозиційного комплексу компоненти співвідносяться як частина та ціле, що підтверджує реалізацію принципу синсемантиї, оскільки пропозиція супровідної події залежить від пропозиції основної події у смисловому та структурному планах. Порівняймо: (5) *“Why emphasize the unkind work of nature that keeps these halves apart?”* та *“That keeps these halves apart why emphasize the unkind work of nature* [Updike, p. 27]; (6) *All the languages they used, therefore, felt to them as clumsy*

masks their thoughts must put on та *As clumsy masks their thoughts must put on all the languages they used, therefore, felt to them* [Urdike, p. 23].

Проаналізувавши певний корпус речень можна стверджувати, що однофокусна інклюзивна модель СПР для кращого відтворення змісту самого речення може бути інкорпорована повторною номінацією загального компоненту іменника із власною назвою (1); зворотом або кількома зворотами із Participle I (4; 2); парантетичним диз'юнктом (3); вказівним займенником (5); комбінацією займенник + Participle II, що виступає у ролі складеного антецедента.

Таким чином, двофокусна інклюзивна модель КМСР є концептуалізацією подій, які об'єднані за принципом основної та супровідної, у вигляді пропозиційного комплексу, який формується із двох компонентів за допомогою логічного зв'язку суб'юнкції, поєднувальне значення якої ускладнене поширювальними компонентами.

Змістова специфіка об'єднаних подій проявляється в організації пропозицій у структурі поліпропозиційного комплексу за типом включення. Ускладнений характер відношень есплікується у смисловій та структурній залежності пропозицій, що обмежує кількість компонентів до двох.

Компаративна модель використовується при концептуалізації гіперподії, яка об'єднує порівнювані між собою епізоди, і може бути репрезентована у вигляді такої логіко-структурної схеми: *порівняння (comparison) P₁AP₂*, де P₁ якщо P₂ – це об'єднані пропозиції, знак «А» представляє пропозиційну зв'язку кон'юнкції значення якої на мові логіки визначається як «P₁ якщо P₂», а індикатор «порівняння» вказує на тип ускладнення з'єднувального відношення.

Цей різновид когнітивної моделі СПР характеризується: 1) наявністю зв'язку компонентів за типом суб'юнкції ускладненої порівняльним відношенням; 2) наявністю двох пропозицій; 3) синсемантиєю компонентів як наслідком їх залежності у смислового і структурного планах. Напр.: (7) *Certainly none of the earlier episodes – and there had been several – had caused him to do half so much thinking as he was doing right now* [Hailey, p.119]; (8) *For an instant, with Mike holding her, she felt the same solace and relief as when, years before, she had run as a little girl into her mother's arms* [Hailey, p.106]; (9) *For a moment he expected Swayne to lash back, as he had before* [Hailey, p.101]; (10) *Today, with Gil Bartlett, Pearson had been rougher than she remembered his ever being at any mortality meeting* [Hailey, p.61].

Розумова операція порівняння передбачає наявність двох ситуацій, які порівнюються, тому когнітивна модель, яка структурує гіперподію порівняння, має бути двофокусною. Обидві події характеризуються своєю окремішністю, хоча й підпорядковуються принципу синсемантиї, тому матричне речення виступає в ролі фону, а залежне - фігури.

Різномірність зіставлених подій знаходить своє відображення на різних рівнях формування смислу висловлювання. На концептуальному рівні ця властивість виявляється у таким чином, як наприклад: 1) різномірні події структуруються різномірними пропозиціями: (11) *Politely, as if he hadn't heard the line a hundred times before, Rinne bared his teeth in a perfunctory smile* [Hailey, p. 34]; (12) *His red hair stood up in odd places as though a self-created wind would never leave it static* [Hailey, p.37]; (2) однорідні сутності у пропозиціях представляють собою однотипні актанти (однакові структурні типи): (13) *He looked as if he were* [Hailey, p. 52]; (14) *While the pathologist was round-faced and heavy-jowled, Dr Dornberger was lean and angular* [Hailey, p. 52]; (3) однотипний порядок слів: (16) *Pearson sounded more cordial than he had been with Bannister* [Hailey, p. 87]; (16) *There's not the quality in the slides that there is with the old hand method. ...* (male) [Hailey, p. 117]; (4) паралелізм видо-часових форм: (17) *He sounds as if he means it* [Hailey, p. 89]; (18) *He looked as if he were* [Hailey, p. 52].

У темпоральному плані порівнювані події представлені як одночасні, саме тому для вираження їх співвідношення використовуються засоби таксису симультанності, де дієслово-присудок може бути у формі будь-якого із часів (теперішнього, минулого; Present Simple, Past Simple).

Таким чином, двофокусна компаративна модель КМСР представляє собою концептуалізацію подій, які об'єднуються через розумову операцію порівняння, у вигляді поліпропозиційного комплексу, який складається із двох компонентів за допомогою пропозиційного зв'язку суб'юнкції.

Отже, ми доходимо таких **висновків**. Концептуалізація гіперподій інклюзії та порівняння характеризуються наступним чином: 1) у першому випадку (інклюзія) з концептуальної точки зору гіперподія сприймається як єдина, у другому (порівняння) - така гіперподія представлена у вигляді окремих епізодів; 2) пропозиція основної події проявляє себе як «фігура» на фоні «пропозиції» супровідної події; 3) смислова та структурна залежність пропозицій визначає їх як синсемантичні.

У **перспективі** дослідження планується розглянути побудову інших КМСР із суб'юнкцією та

імплікацією пропозицій мультифокусних моделей.

Література

Апресян Ю.Д. Синтаксис и семантика в синтаксическом описании // Единицы разных уровней грамматического строя языка и их взаимодействие. - М.: Наука, 1969. - С. 302 – 306. 2. Караулов Ю.Н., Петров В.В. От грамматики текста к когнитивной теории // Дейк Т.А. ван Язык. Познание. Коммуникация. М., 1989. – С. 5-11. Лакофф Дж. Женщины, огонь и опасные вещи: Что категории языка говорят нам о мышлении / Лакофф Дж. / Пер. с англ. И.Б. Шатуновского. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 792 с. Лингвистический энциклопедический словарь (ЛЭС) // Под ред. В.Н.Ярцевой. – М.: Советская энциклопедия, 1990. – 682 с. Морозова І.Б. Таксономія елементарних комунікативних одиниць в сучасній англійській мові: Дис...д-ра філол. н.: 10.02.04. – Одеса, 2004. – 450 с. Прикладное знание (ПЗ): Учебник / А.В.Бондарко, Л.А.Вербицкая и др., СПб., 1996. – 528 с. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: Підручник. Полтава: Довкілля – К, 2008. – 172 с. Сложное предложение / Под ред. Л.Л.Бабалова. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1983. – 200 с. Фурс Л.А. Синтаксически репрезентируемые концепты: Монография. – Тамбов: Изд-во ТГУ им. Г.Р.Державина, 2004. – 166 с. Bach Richard Jonathan Livingston Seagull. – St.Petersburg, Azbooka-classic Publishing House, 2004. – 166 p. Hailey Arthur The Final Diagnosis, London: Penguin Books Ltd., 1989. – 328 p. Updike John The Coup. – New York: Ballantine Books, 1992. – 318 p.

УДК 811.134.2'37

МШКУР В.Г.

(Київський національний лінгвістичний університет)

МЕТОДИКА ФРЕЙМОВОГО АНАЛІЗУ КОНЦЕПТОСФЕРИ „ТВАРИННИЙ СВІТ” (АКЦІОНАЛЬНИЙ ФРЕЙМ)

У статті на матеріалі паремій з анімалістичним компонентом розглядається внутрішня організація іспанської концептосфери „ТВАРИННИЙ СВІТ”. Виявляються та моделюються відношення між базовими концептами зазначеної концептосфери, що структуруються акціональним фреймом.

Ключові слова: *концепт, концептосфера, фрейм, паремія, анімалізм.*

Мишкур В.Г. Методика фреймового аналізу концептосфери „ЖИВОТНЫЙ МИР” (акциональный фрейм). В статье на материале паремий с анималистическим компонентом рассматривается внутренняя организация испанской концептосферы „ЖИВОТНЫЙ МИР”. Выявляются и моделируются отношения между базовыми концептами указанной концептосферы, структурированными акциональным фреймом.

Ключевые слова: *концепт, концептосфера, фрейм, паремия, анимализм.*

Mishkur V.G. Methods of frame analysis of the conceptual sphere „ANIMAL WORLD”(actional frame).The article reveals the internal organization of the Spanish conceptual sphere „ANIMAL WORLD” on the basis of paremias with animalistic component. The relationship between the basic concepts of this conceptual sphere structured by the action frame are discovered and modeled.

Keywords: *concept, conceptual sphere, frame, paremia, animalism.*

Актуальною методикою лінгвокультурологічних студій на сьогоднішній день є фреймовий аналіз [Жаботинська 1999, Кривенко 2005, Кубрякова 2002, Рахиліна 2000], що базується на наявних у свідомості людини когнітивних моделей та концептуальних абстракцій. Згідно з М. Мінським, фрейм є сценарієм, моделлю або структурою даних для презентації стереотипної ситуації, а зв'язка двох понять у мовленнєвому або розумовому акті відбувається у ході заміщення одного фрейма іншими. [Мінський, с. 7]

С.А. Жаботинська виділяє п'ять базових фреймів: предметний, акціональний, посесивний, таксономічний і компаративний [Жаботинська 1999, с. 14].

Методика фреймового моделювання застосовується в лінгвістичному аналізі мовних одиниць різних рівнів: від окремих слів до текстів. Значну роль у відображенні національної культури і ментальності відіграють, на нашу думку, паремії з анімалістичним компонентом (ПАК), адже народні висловлення повчального характеру, відтворюючи світ прототипових ситуацій, репрезентують актуальні, значущі для носіїв мови фрагменти картини світу [Левченко, 314], невід'ємною частиною якої є анімалістичні концепти. У необхідності дослідження ПАК іспанської мови, які до сьогодні не були матеріалом для фреймового аналізу, вбачаємо **актуальність** нашої роботи.

Метою дослідження є вивчити внутрішню організацію іспанської концептосфери „ТВАРИННИЙ СВІТ” на матеріалі ПАК, а саме: визначити її фреймовий склад, на прикладі АКЦІОНАЛЬНОГО ФРЕЙМУ змоделювати відношення між базовими концептами зазначеної концептосфери. Для досягнення цієї мети необхідно виконання таких завдань:

1. 1700 ПАК, дібраних нами зі словників та пареміологічних збірок, розподілити на 5 груп за типом фреймової моделі.

2. Розкласти аналізовані ПАК на семи, встановити для них відповідники – концепти високого